

KONINKLIJK BELGISCH INSTITUUT
VOOR NATUURWETENSCHAPPEN

INSTITUT ROYAL DES SCIENCES
NATURELLES DE BELGIQUE

PREHISTORIE VAN BELGIE

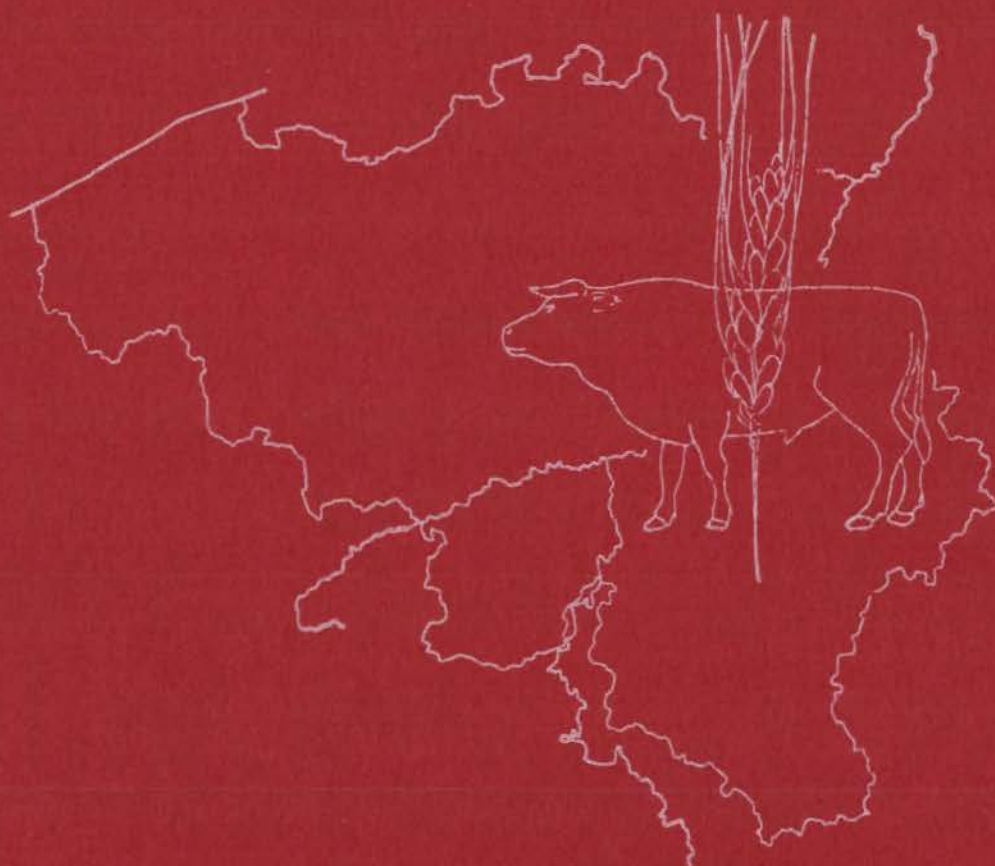
PREHISTOIRE DE BELGIQUE

Nr 2

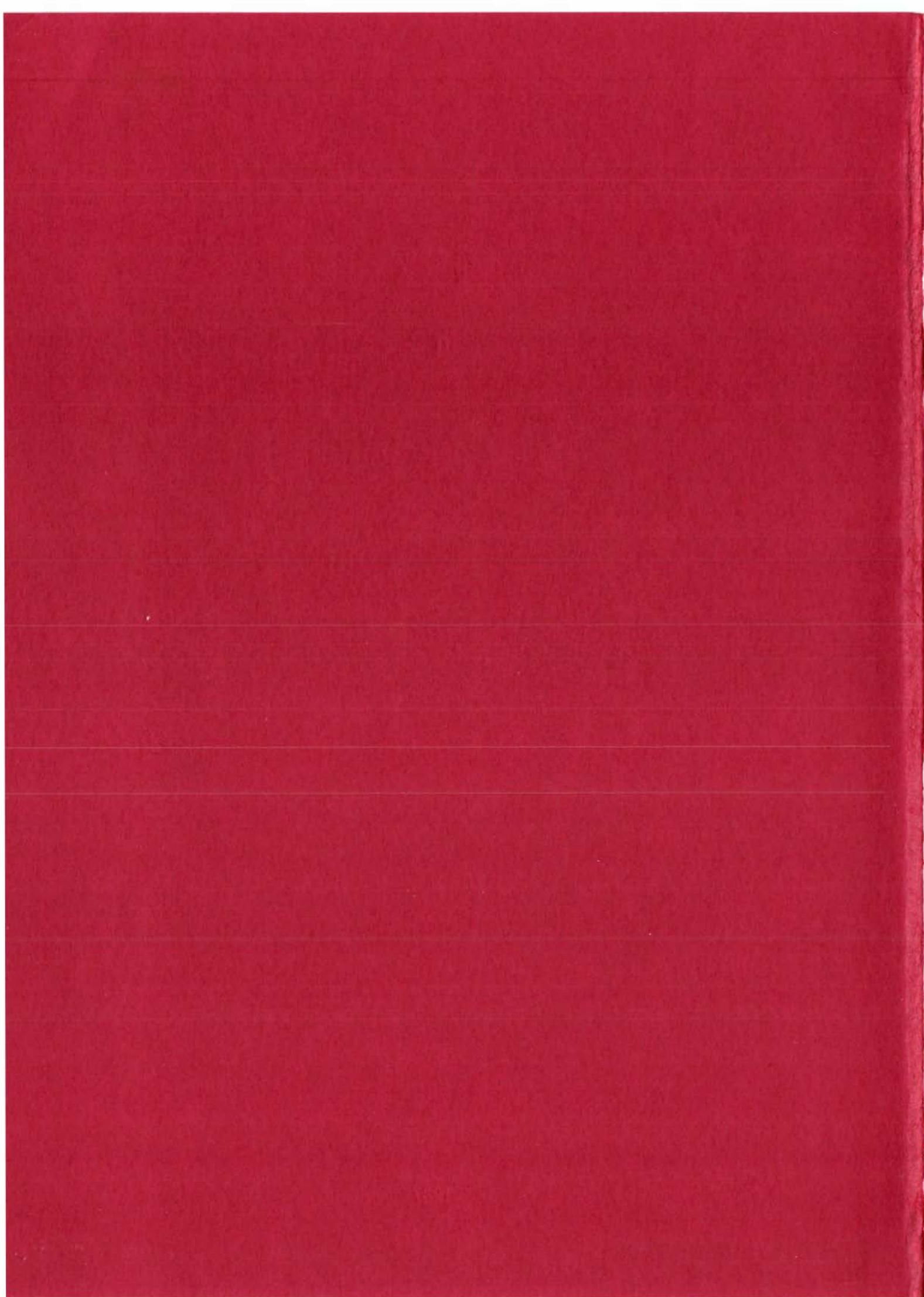
DE EERSTE LANDBOUWERS IN BELGIE

door

Anne HAUZEUR

Brussel - 1987 - Bruxelles

KONINKLIJK BELGISCH INSTITUUT
VOOR NATUURWETENSCHAPPEN

INSTITUT ROYAL DES SCIENCES
NATURELLES DE BELGIQUE

PREHISTORIE VAN BELGIE

PREHISTOIRE DE BELGIQUE

Nr 2

De eerste landbouwers in België

door
Anne HAUZEUR*

Association pour la Diffusion de l'Information Archéologique
Vautierstraat 29, B-1040 BRUSSEL

Oorspronkelijke titel : Les premiers agriculteurs en Belgique - Préhistoire
de Belgique de l'I.R.Sc.N.B., n°2

Nederlandse vertaling : Ann VENMANS

Gerealiseerd door de V.Z.W.

"Association pour la Diffusion de l'Information Archéologique"

Vautierstraat 29, B-1040 BRUSSEL

dank zij een Derde Arbeids Circuit

Uitgave van

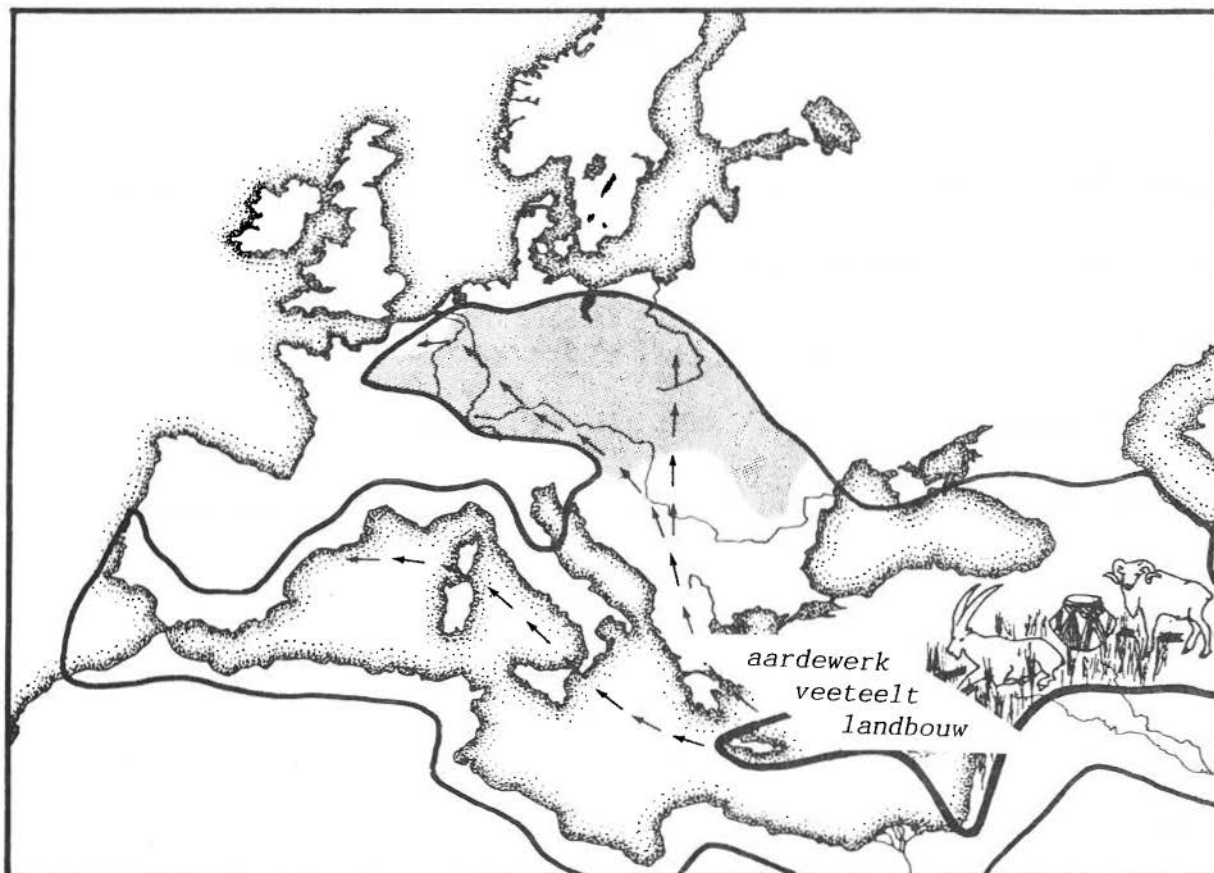
het Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen

Vautierstraat 29, B-1040 BRUSSEL

D/1987/0339/11

INHOUD

Inleiding	5
De eerste landbouwers in België	7
Het milieu	9
Nederzettingen	9
Bestaansmiddelen	13
Steenindustrie	15
Aardewerk	19
Economie	19
Geestelijk leven	23
Bibliografie	24

VERSPREIDING VAN HET NEOLITHICUM

- ± 8000 jaar vóór onze tijdrekening
- ± 6000 jaar vóór onze tijdrekening
- Bandkeramische beschaving

DE EERSTE LANDBOUWERS IN BELGIË

INLEIDING

Tussen 10000 en 6000 jaar vóór onze tijdrekening maakten verschillende bevolkingsgroepen doorgedreven economische, technische en sociale hervormingen mee, die aan de oorsprong liggen van onze huidige beschaving.

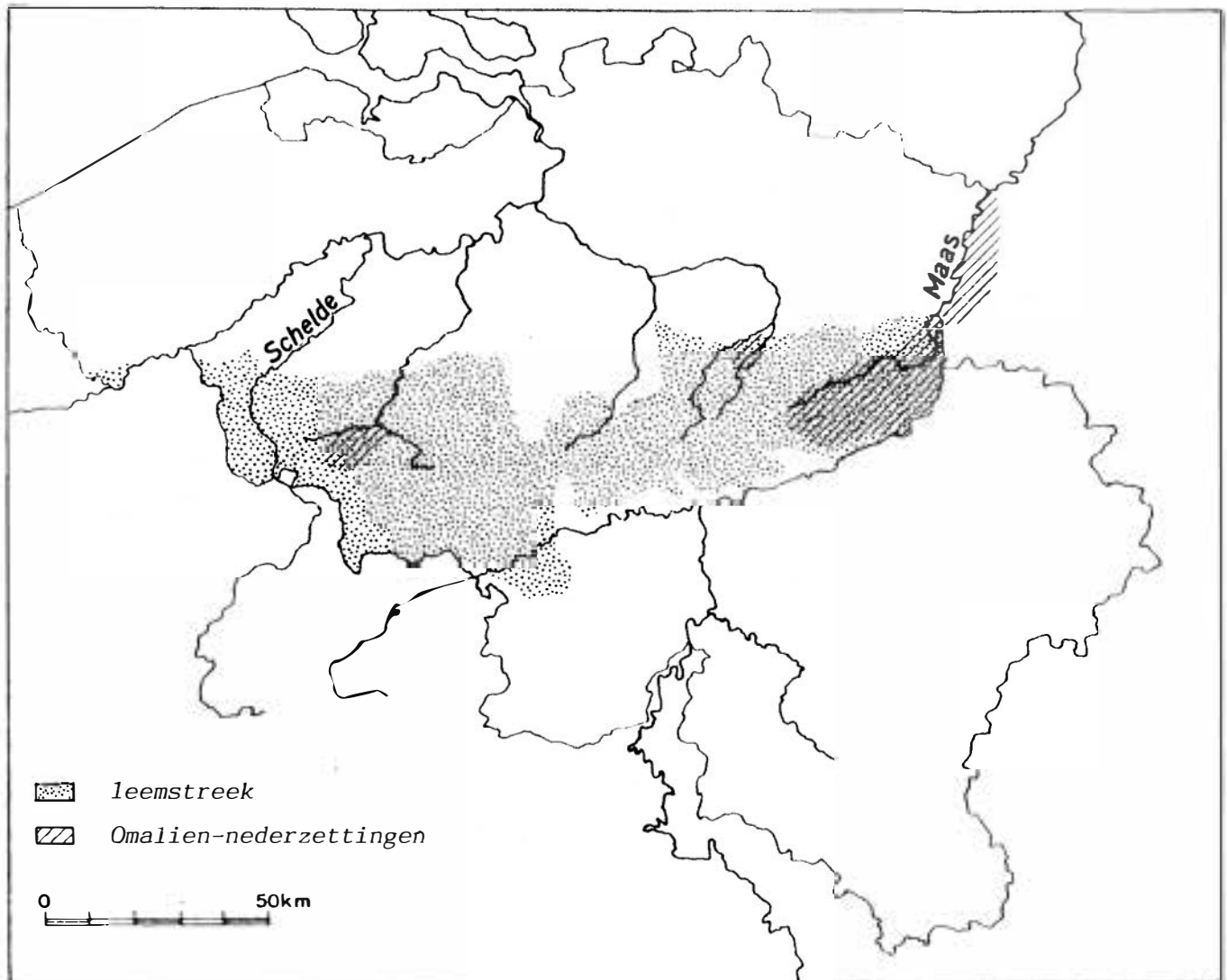
Tot dan toe was de mens, om te kunnen overleven, zeer sterk afhankelijk van de hem omringende natuur, doordat hij enkel leefde van jacht, pluk en visvangst. In verschillende streken hebben groepen jagers zich geleidelijk aan méér en méér losgemaakt van die natuurlijke omgeving; dankzij landbouw en veeteelt konden ze voortaan zelf een deel van het nodige voedsel produceren.

De sociale en maatschappelijke omkadering wijzigde eveneens : er ontstond een nieuwe vorm van samenleving, de nederzetting; de bevolking kende een snelle aangroei; de gangbare opvattingen maakten plaats voor nieuwe ideeën... Dit uitte zich o.a. in de ontwikkeling van geavanceerde technieken en gespecialiseerde werktuigen.

Het geheel van deze veranderingen zou men kunnen omschrijven als "neolithische revolutie" of als "neolithisering".

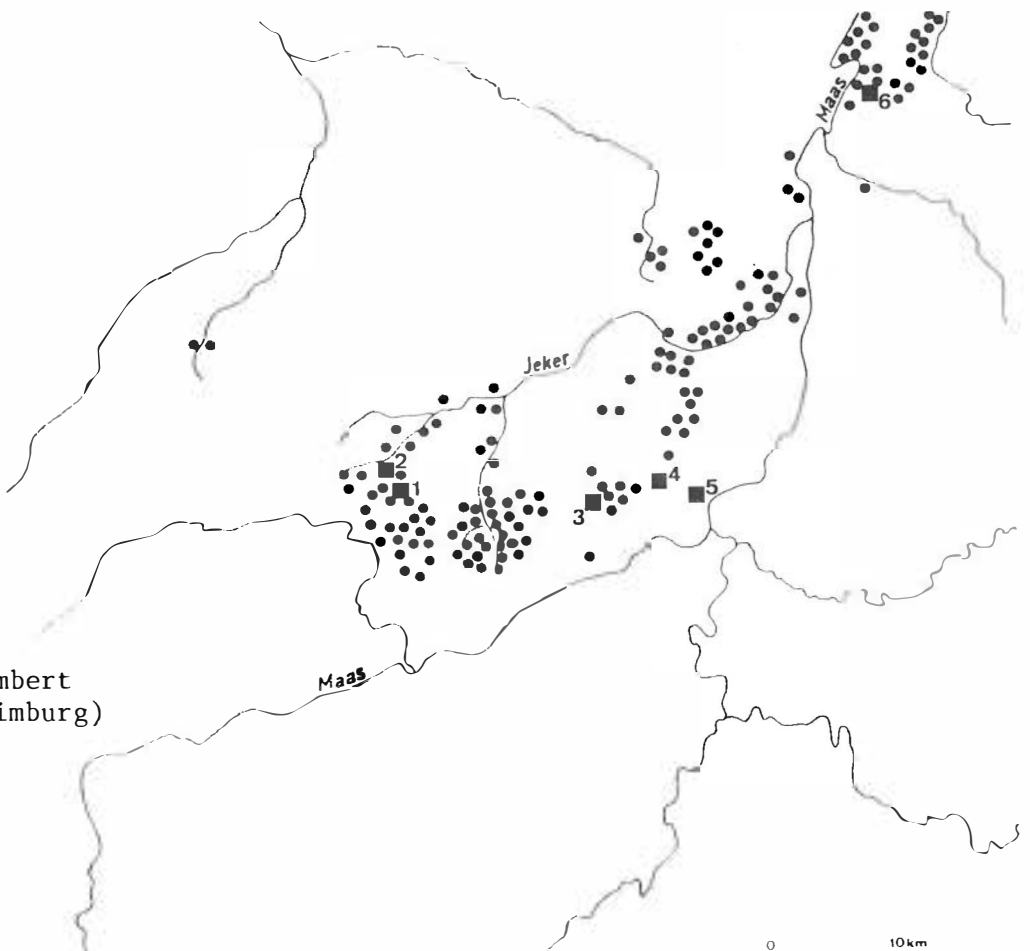
Zowel in het Verre Oosten als in het Nabije Oosten, in Centraal - en Midden - Amerika en in Afrika bestonden zulke centra van neolithisering.

Hoewel er in Europa enkele voorbeelden van domesticatie van planten en dieren gekend zijn, is het nu toch wel duidelijk dat de meeste elementen van neolithische vernieuwing in het

VERSPREIDING VAN DE OMALIËN-NEDERZETTINGEN IN HASPENGOUW

- In de tekst vermelde opgravingen
- 1. Omal
- 2. Darion
- 3. Horion-Hozémont
- 4. Hollogne-aux-Pierres
- 5. Luik, Place Saint-Lambert
- 6. Elsloo (Nederlands Limburg)

westen werden ingevoerd vanuit het Nabije Oosten. Rond 7000 vóór onze tijdrekening zouden enkele volksstammen de Balkanlanden bereikt hebben en vanaf dan ging het Neolithicum twee wegen op : enerzijds langs de kusten naar de Middellandse Zee toe, anderzijds in westelijke richting langs de grote rivieren (Donau, Rijn,...) naar Centraal - en Oost -Europa.

DE EERSTE LANDBOUWERS IN BELGIË

De eerste landbouwers waarvan we enig spoor terugvinden in onze streken maakten deel uit van een beschaving die in Europa een grote verspreiding kende : de Bandkeramische Kultuur. Deze kultuur - kortweg de Bandkeramiek genoemd omwille van de bandvormige versiering op het aardewerk - vinden we met name terug in alle zones met een gematigd klimaat, ten noorden van de Alpen. In België wordt de Bandkeramiek vaak aangeduid als het "Omalien", naar het Haspengouwse dorp Omal, waar eind vorige eeuw belangrijke resten uit die kultuur werden blootgelegd.

Het "Omalien" is zeker niet in onze streken ontstaan, maar rond 5400 vóór Christus ingevoerd door neolithische boeren die zich als migranten in de Lage Landen kwamen vestigen. Het is een kultuur die waarschijnlijk tot 4800 vóór Christus heeft stand gehouden.

Als ervaren boeren zochten deze inwijkelingen de vruchtbare lössgronden op, gronden die bovendien gemakkelijk te bewerken waren. De overheersende oost-west-oriëntatie van deze lössgronden in Midden-België was de bepalende factor bij het uitkiezen van geschikte vestigingsplaatsen. We vinden ze vooral in Haspengouw, in het oostelijk deel van Brabant en langs de bovenloop van de Dender, in het westen van de provincie

Henegouwen. In Haspengouw zijn de Bandkeramische nederzettingen zeer talrijk, misschien wel door de overvloed aan silex in de bodem aldaar, en door de relatief gemakkelijke ontginning van deze grondstof bij uitstek, voor het vervaardigen van stenen werktuigen.

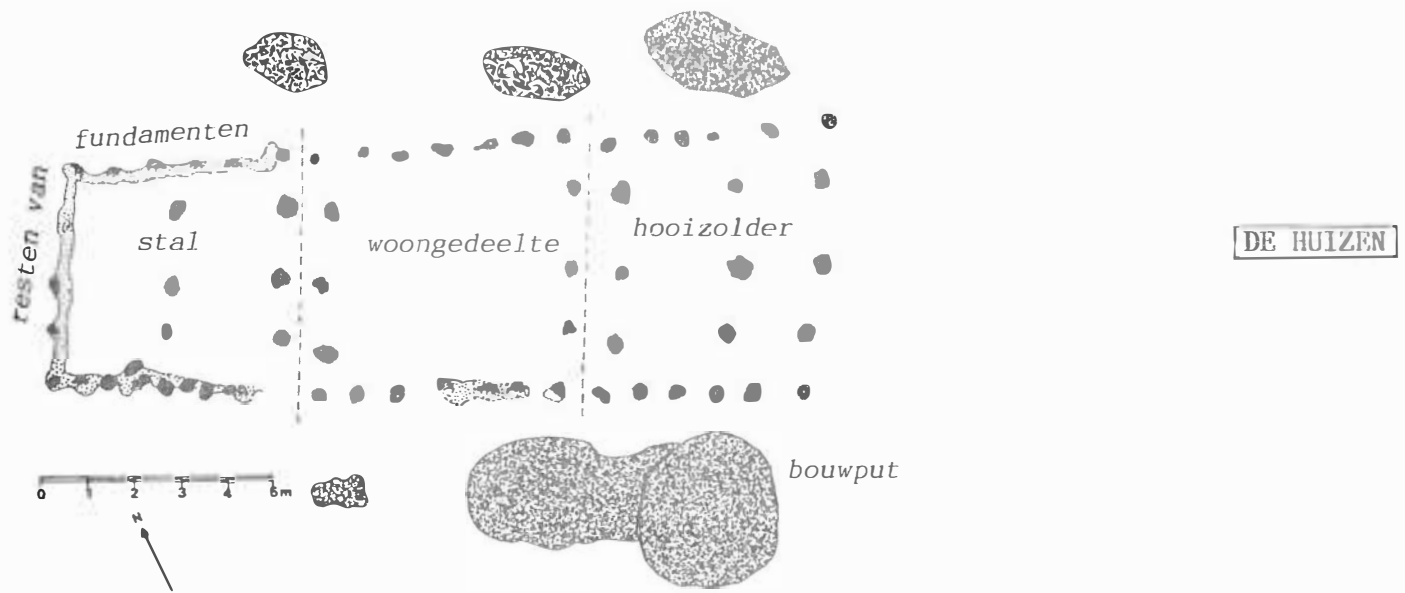
HET MILIEU

Het klimaat was in deze periode een beetje warmer (1 tot 2°C) en ook wat vochtiger dan nu.

De plantengroei werd beheerst door een gemengd woud met eik, hazelaar, iep, linde en els. Om de nederzettingen te kunnen opbouwen moest dus eerst een deel van het woud ontbost worden. Rond de open plek waar de woningen, de velden en de weiden gegroepeerd lagen, ontwikkelde zich aan de rand van het bos een dicht struweel met sleedoorn, wilde appel, braam en framboos.

NEDERZETTINGEN

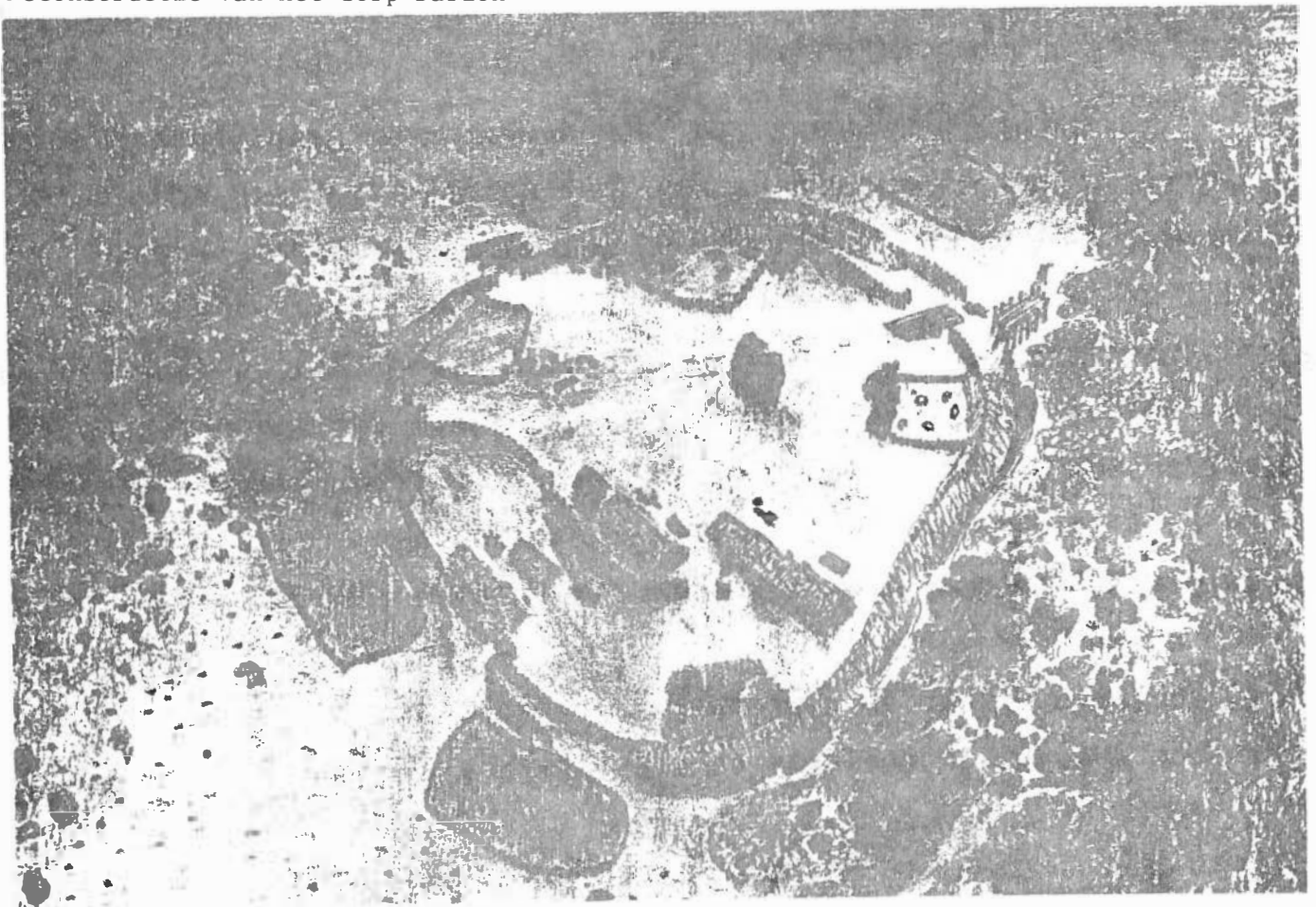
Bij de overgang van "nomadenbestaan" naar "sedentair leven" krijgt de woonplaats het vast karakter van een echt dorp. De best bewaarde site die tot nu toe werd opgegraven bevindt zich te Darion, in Haspengouw. Het dorp was omgeven door een slotgracht en de uitgegraven grond werd tegengehouden door een palissade; dit is een omheining van paalwerk die samen met de aarden wal een extra bescherming bood. Op drie plaatsen was de palissade onderbroken om de toegang tot het dorp te vrijwaren. Zo'n omheinde ruimte laat al een elementaire vorm van organisatie van de gemeenschap vermoeden. De huizen stonden bovendien in rijen langs elkaar en gegroepeerd in het centrum van het dorp. In het noordelijk deel van de nederzetting stonden daarentegen

Een huis in Darion

Reconstructie van het dorp Darion

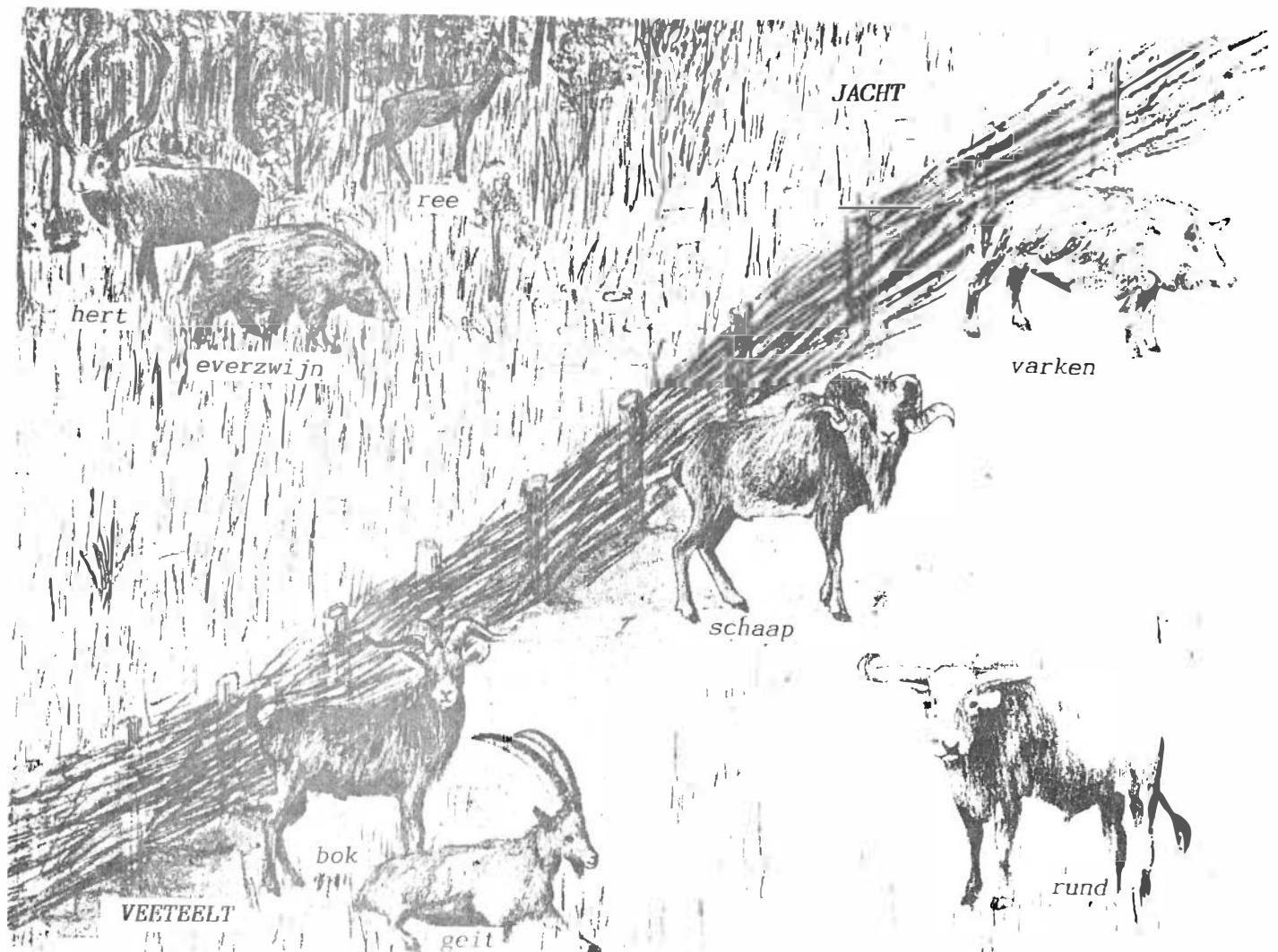
geen huizen, maar werd ruimte vrijgehouden om het vee onder te brengen in schaapskooien...; ook meer specifieke ambachten en activiteiten als steenbewerking, pottenbakken, mouten en opslaan van het graan moeten we eerder situeren in dit deel van het dorp.

De huizen hadden één lange gevel en een rechthoekig of trapeziumvormig grondplan. Het waren houtskeletwoningen, met houten palen als dragende structuur; de muren bestonden uit een rijswerk van ineengevlochten takken, bepleisterd met een specie van leem en gehakt stro. Het zadeldak werd geschraagd door drie rijen palen en afgedekt met dekstro of riet. Bij de opgraving waren enkel de sporen van steunpalen nog zichtbaar; het loopvlak was meestal verdwenen of totaal verstoord, waardoor we weinig of niets weten over het interieur van de huizen. Toch was te zien dat elk huis uit drie delen bestond : een centraal deel voorzien van een haard kan als strikt woongedeelte aangezien worden; de achterste ruimte was bestemd voor het vee, en het voorste deel - met de "hooizolder" - voor het stockeren van de oogst. Zo'n huis kon onderdak bieden aan een brede familiekring.

Rondom de huizen lagen greppels die open gebleven waren na het uitsteken van leem voor de bepleistering van de muren. Later wierpen de boeren er hun afval in. Andere afvalputten lagen over het dorp verspreid; uit de vele resten van huisraad die hierin zijn teruggevonden, weten we iets meer over het alledaagse leven op de boerderij.

Buiten de omwalling lagen aan de zuidzijde van het dorp, op goed gedraineerde leemgronden, de velden en akkers. Aan de noordkant, op heel wat minder voor landbouw geschikte gronden, lieten de boeren het vee grazen. Uit een studie van

LANDBOUW

de fossiele stuifmeelkorrels (palynologie) weten we dat in de omgeving van Darion heel wat hazelaars stonden. De neolithische boer zocht deze bomen op voor de lekkere hazelnoten en voor het hout, want het leent zich goed tot vlechtwerk en is ook heel geschikt om handvatten en stelen van te maken. Misschien liet de boer de hazelaar ook staan als een vrijstaande haag om verwoestingen van naderende wilde dieren in de velden te beperken.

BESTAANSMIDDELEN

Dank zij landbouw en veeteelt kon de mens voor het eerst zelf een deel van zijn voedsel produceren.

Om in onze streken de grond geschikt te maken voor de teelt pasten de Bandkeramische boerengemeenschappen een brandkultuur toe. Eerst werd het hakhout afgekapt (kaalslag), daarna verbrandde men de kruidige planten en de houtresten. Meestal liet men de wortelstronken in de grond zitten. Met graafstokken en hakken werd de grond dan bewerkt vooraleer gezaaid werd. En palynologische studie en een onderzoek van verkoolde graankorrels toont aan dat de boeren in Darion twee primitieve graansoorten verbouwden : éénkoorn en emmer of meerkorn. Daarnaast teelden ze ook enkele peulvruchten als erwten en linzen.

Aangezien men geen bemesting kende, raakten de gronden vrij vlug uitgeput en moesten er voortdurend nieuwe percelen ontbost worden. Ondertussen werden de verlaten akkers als weidegronden gebruikt, wat dan weer vanzelf zorgde voor de regeneratie van die akkers.

Door de hoge zuurtegraad van de grond zijn in de

VISVANGST

zeelt

steenkarper

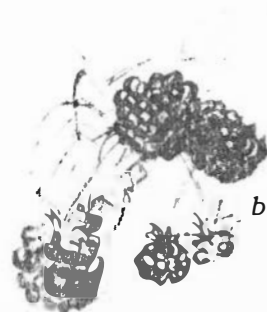

barbeel

PLUK

braambessen

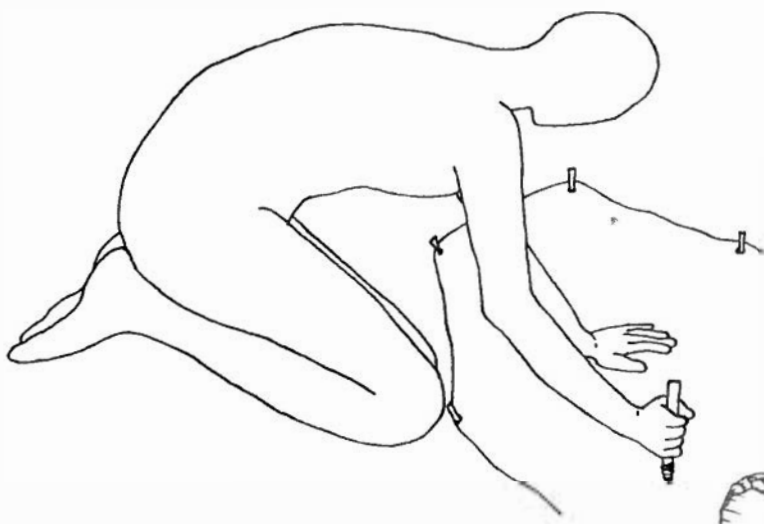

hazelnoten

WERKTUIGEN (DARION)

schrabbers

cm

Haspengouwse lössbodem geen beenresten bewaard gebleven. Enkel bij de opgraving aan de Place-Saint-Lambert in Luik, langs de kalkrijke oevers van de Legia, zijn enkele beenresten teruggevonden.

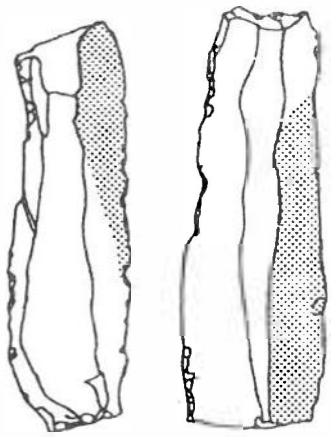
De veeteelt spitste zich blijkbaar toe op het fokken van runderen; verder hield men ook varkens, schapen en geiten. Men benutte niet enkel het vlees, maar tevens zuivelprodukten (melk en kaas ?), huiden en misschien zelfs de wol. Runderen werden misschien ook als trekdieren gebruikt om zware lasten te versjouden (boomstammen...).

Naast landbouw en veeteelt bleven de natuurlijke voedselbronnen eveneens een rol spelen in de voeding; dit blijkt o.a. uit de vondst van everzwijn-, hert- en reebeenderen tijdens de opgravingen aan de Place-Saint-Lambert te Luik. Visgraten van zeelt, steenkarper, barbeel, voorn, grondel, een enkele keer ook paling en rivierbaars, doen vermoeden dat, waarschijnlijk vooral in de winterperiode, de visvangst een aanvullende rol speelde in de voeding. Naar alle waarschijnlijkheid plukte men ook nog in 't wild groeiende planten, paddestoelen en vruchten als hazelnoten, appels, braambessen en enkele soorten peulvruchten.

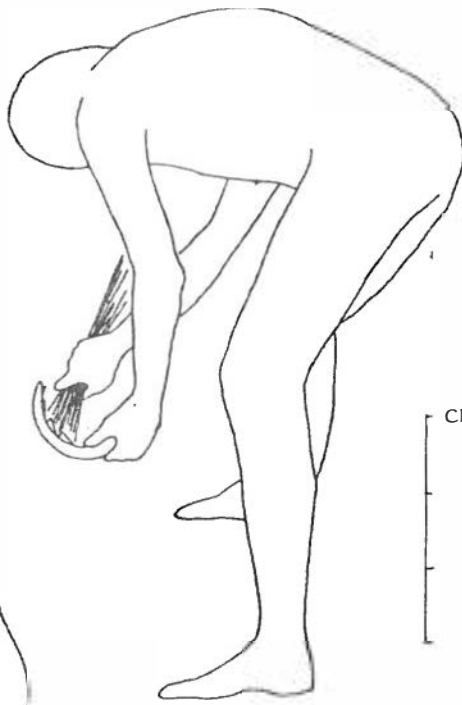
STEENINDUSTRIE

De meeste werktuigen werden vervaardigd uit vuursteen, afkomstig uit de silexhoudende krijtlagen in de omgeving van de dorpen. De vuursteenknol werd zo voorbereid en bekapt dat lange afslagen ontstonden met een regelmatige vorm : klingen. Deze klingen werden onbewerkt gebruikt of geretoucheerd tot allerhande typen van werktuigen.

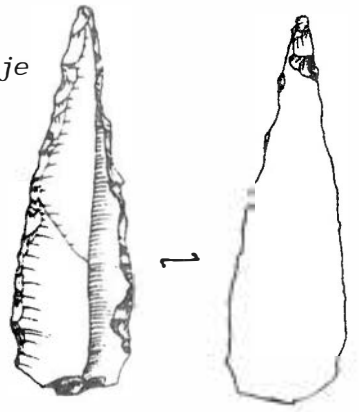
Sommige werktuigen, met name schrabbers, vindt men in

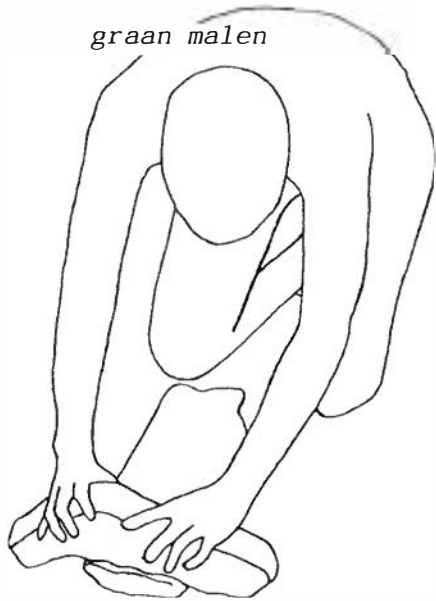
sikkel-elementen

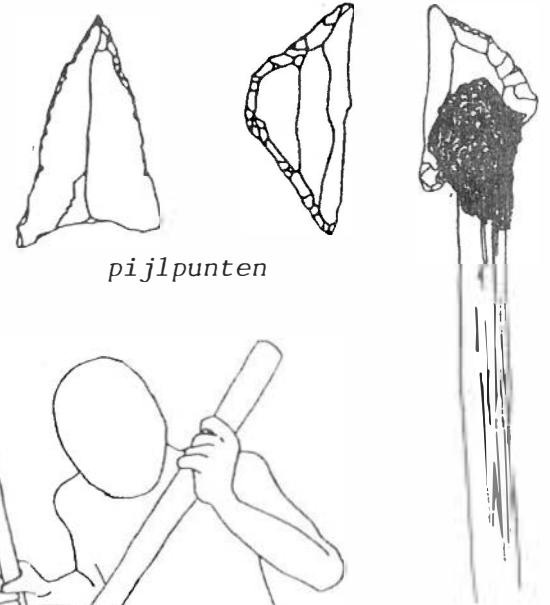
handboortje

graan malen

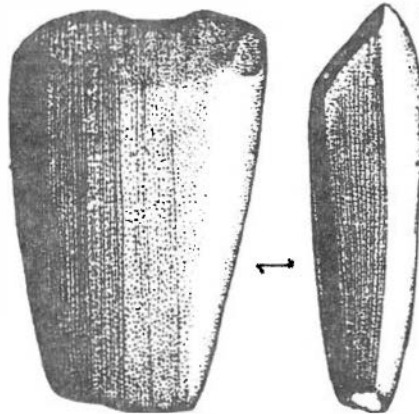

maalsteen

pijlpunten

dissel

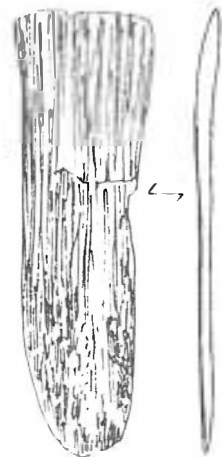

Werktuigen in been

PLACE SAINT-LAMBERT

kam

polijstbeen

groten getale terug; met of zonder handvat werden ze hoofdzakelijk gebruikt bij het bewerken van huiden. De graanoogst werd binnengehaald met behulp van sikkels, bestaande uit silex-elementen gevat in een gebogen houten handgreep, en vastgehouden door een soort kit, bv. een mengsel van hars en oker of hars en houtskoolpoeder. Pijlpunten, op dezelfde manier bevestigd aan het uiteinde van de schacht, vormden een geducht wapen voor de jager.

Om allerlei voorwerpen te doorboren gebruikte men stekers met een scherpe punt. Af en toe gebruikte men ook andere steensoorten voor het vervaardigen van werktuigen.

Zo werden zandstenen wrijf- en maalstenen gebruikt om het graan fijn te malen tot bloem.

Om hout te bewerken werden schoenleestvormige dissels met een asymmetrisch profiel (zie tekening) uit ftaniet en uit zandsteen gekapt. Met behulp van water en zand werden de dissels vervolgens geslepen op een slijpsteen. Door bewerking met een punthamer (boucharderen) verkreeg men een min of meer regelmatige worm. Dit slijpen van steenwerktuigen is een nieuw technologisch procédé dat door de neolithische boeren werd ingevoerd : een geslepen werktuig is efficiënter omdat het ook kan aangewend worden voor de bewerking van hardere materialen en beter bestand is tegen harde slagen.

Dit is zeker het geval voor de dissels en bijlen, gebruikt om bomen te vellen en voor het kantrechten van houten palen en gebinthout.

In het Omalien vervaardigde men eveneens werktuigen uit been; bewijzen hiervan zijn gevonden in de site aan de Place-Saint-Lambert. Polijstbeenderen, drevels en kammen werden gebruikt bij het afwerken en versieren van aardewerk.

De vormen

AARDEWERK

halfbolvormig

driekwartbolvormig

peervormig

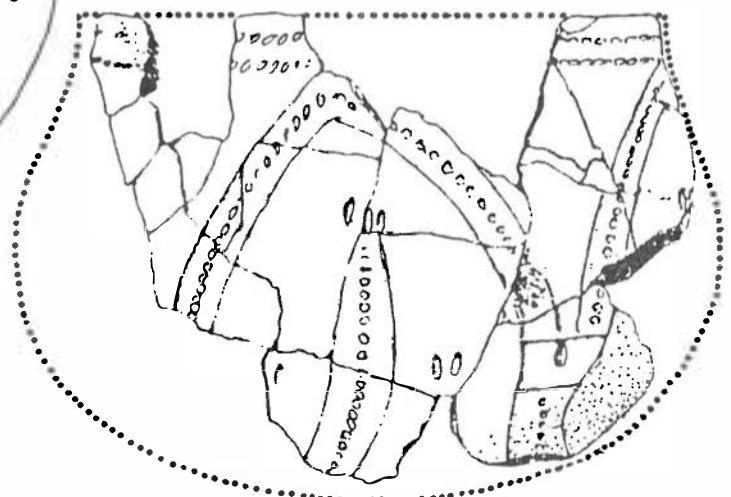
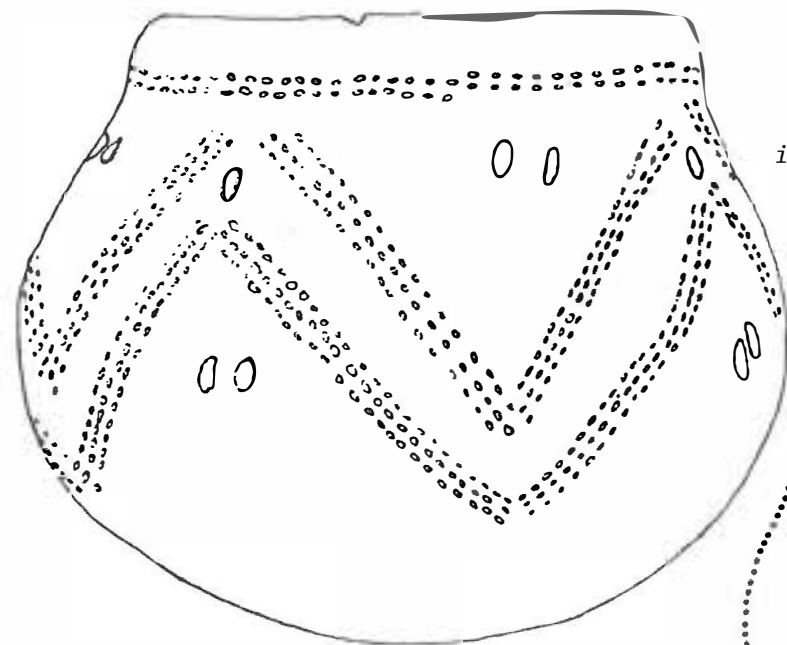
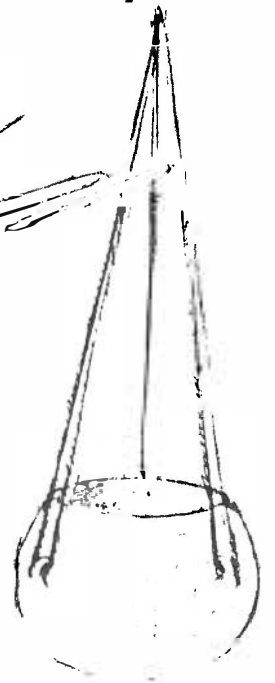
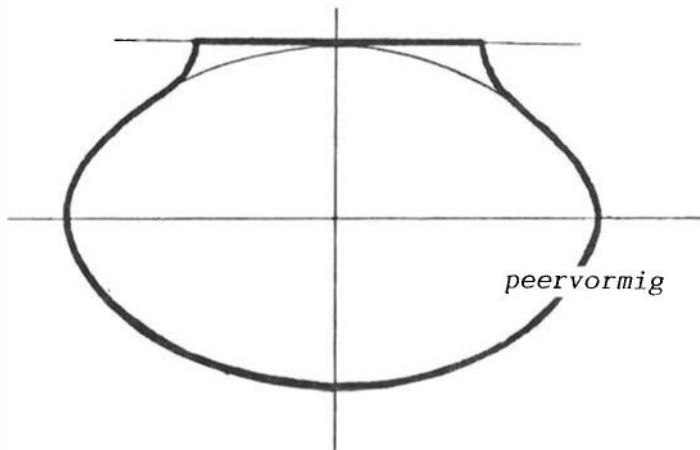
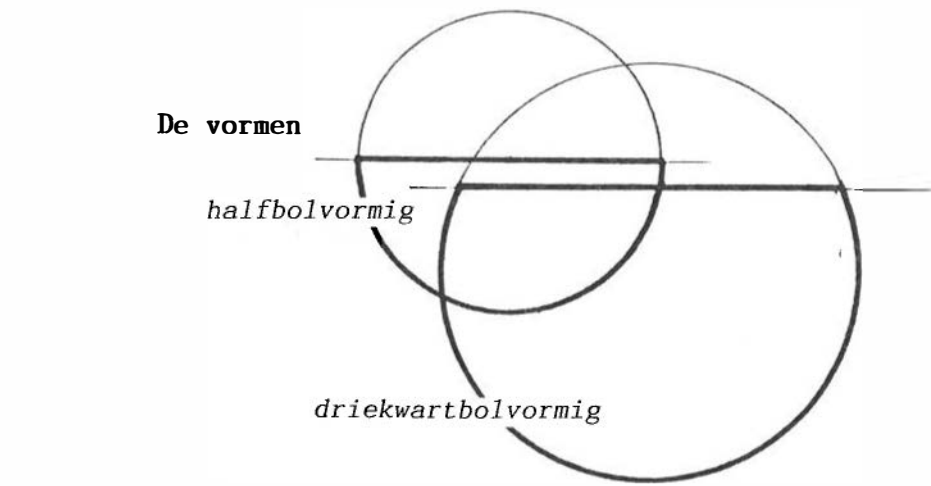
manier van ophangen

opbouw met kleirolletjes

versierde potten (Darion)

indrukken van de versiering
met een kam

cm

AARDEWERK

Het eerste vaatwerk vinden we daar, waar een overgang naar sedentair leven plaatsgrijpt. Alle recipiënten (potten) zijn handgevormd, dikwijls door het opeenstapelen van gerolde kleiringen.

De vorm van de potten is afgeleid van de bolvorm : men vindt half-bolvormige, ellipsvormige of driekwart-bolvormige voorraadvaten en peervormige potten. De bodem is meestal afgerond, zodat de potten steviger staan op een oneffen ondergrond.

Dikwijls heeft het vaatwerk handvatten en oren; soms zijn die doorboord om het ophangen en het vasthouden te vergemakkelijken.

Het "Omalien" kende twee soorten vaatwerk : enerzijds grove, weinig of niet versierde voorraadvaten en kookpotten, anderzijds uit fijne klei geknede, versierde keramiek.

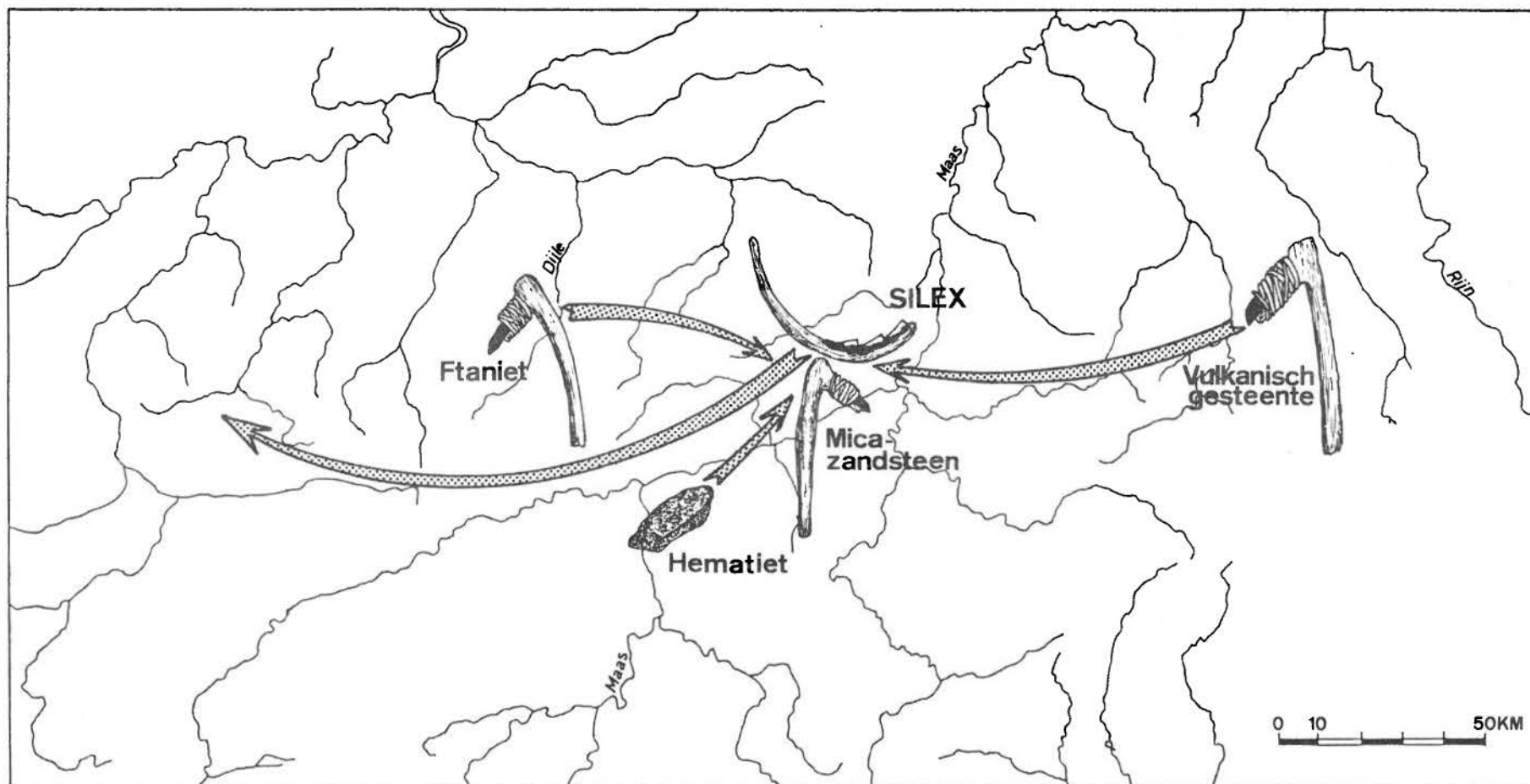
De lijnvormige versieringen en de stippelpatronen werden vóór het bakken ingegrift o.a. met een benen kam.

ECONOMIE

De gevarieerde herkomst van grondstoffen voor de industrie doet vermoeden dat er zoiets als handelsbetrekkingen bestond, wat grote verplaatsingen en uitwisselingen met verafgelegen gebieden veronderstelt.

Enkele grondstoffen als vuursteen en micazandsteen van Horion-Hozémont (Luik) vond men in het omaliaans woongebied in Haspengouw.

Maar ook in Henegouwen heeft men bij de opgraving van Omalien-woonplaatsen aan de bovenloop van de Dender werktuigen uit

ECONOMIE VAN DE GRONDSTOFFEN

Haspengouwse silex aangetroffen, waaruit blijkt dat er reeds vroeger in het Neolithicum uitwisselingen gebeurden tussen bevolkingsgroepen in deze twee woongebieden.

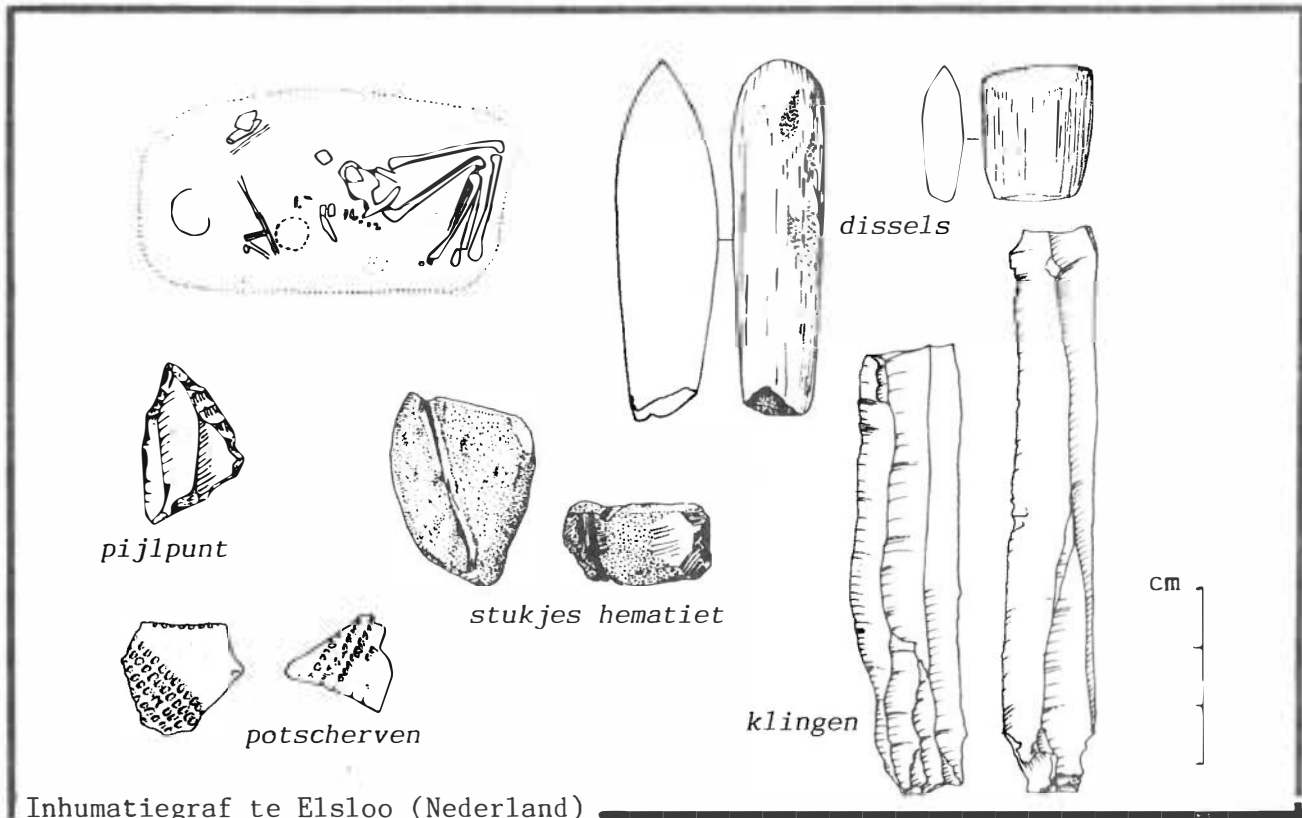
Buiten hun woongebieden zochten de boeren naar hardere steensoorten : voor het vervaardigen van dissels haalden ze o.a. ftaniet vanuit het Brabantse Cérroux-Mousty, nabij Ottignies.

Als halfafgewerkt produkt nam men de dissels mee naar de woonplaats voor de verdere afwerking (retoucheren, slijpen).

Waarschijnlijk hebben deze vindplaatsen in het Oostelijk deel van de provincie Brabant een sleutelpositie ingenomen voor wat betreft de verspreiding van het ftaniet; getuige daarvan de vele onafgewerkte en mislukte dissels die ter plaatse zijn achtergebleven.

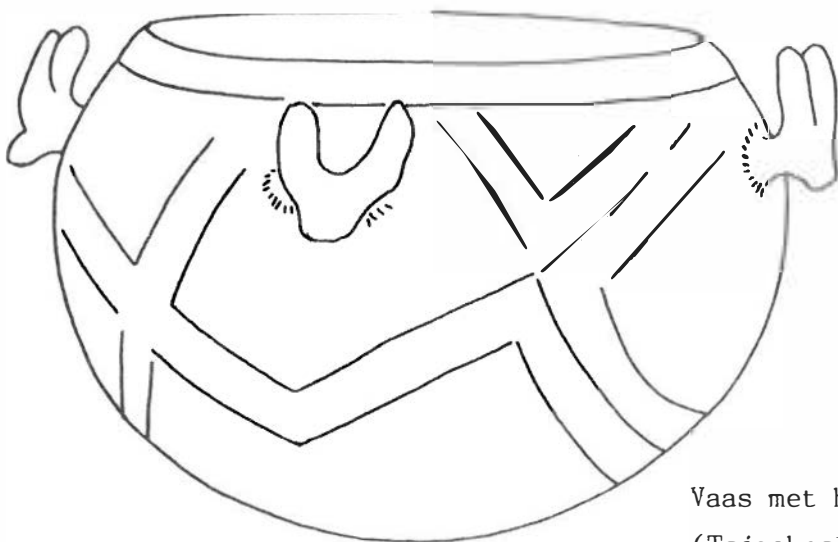
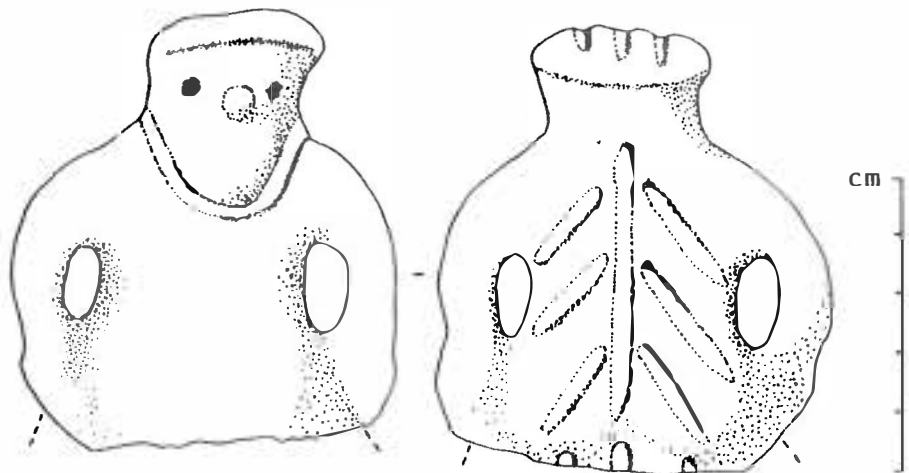
Anderzijds zijn in België ook heel wat geïmporteerde dissels teruggevonden, afkomstig uit het Rijnland of uit de Eifel, dus op meer dan 200 km van Haspengouw vervaardigd en als volledig afgewerkt produkt hier beland.

In de buurt van Namen haalde men hematiet, een roodbruin ijzeroxide dat o.a. diende als kleurstof en tevens als bewaarmiddel bij het prepareren van dierenhuiden. De grote verscheidenheid en de gevarieerde herkomst van het aardewerk getuigen eveneens van uitwisselingen en van mogelijke handelsbetrekkingen; trouwens, reeds geruime tijd geleden vermeldde heel wat archeologen dat in sommige Bandkeramische dorpen aardewerk wordt gevonden dat, qua techniek en stijl, sterk aanleunt bij het vaatwerk uit andere streken : deze exotische invloeden suggereren een import van keramiek, of minstens voortdurende kontakten tussen de inheemse en uitheemse pottenbakkers.

Inhumatiegraf te Elsloo (Nederland)

Terracotta-beeldje
(Tsjechoslovakië)

Vaas met handvatten in de vorm van een stierenkop
(Tsjechoslovakië)

GEESTELIJK LEVEN

Naast de economische en sociale omwenteling had de neolithisering ook gevolgen op de opvattingen en de gebruiken van de bevolking.

Spijtig genoeg beschikken de archeologen in dit verband over vrijwel geen gegevens. Het weinige dat men weet betreft enkele grafgebruiken, enkele uitingen van kunst en een paar grondvesten van eigenaardige bouwsels.

De Bandkeramische bevolking begroef de doden in buiten het dorp gelegen grafvelden. Er waren zowel brandgraven als inhumatiegraven; in het graf vindt men meestal ook bijgiften zoals potscherven, een dissels, vuurstenen klingen of stukjes hematiet.

Echte rijkversierde graven - die zouden wijzen op een bevoorrechte klasse bij de bevolking - werden nog niet blootgelegd. In België zijn de grafvondsten trouwens eerder schaars; tot nu toe werd enkel in Hollogne-aux-Pierres een brandgraf blootgelegd.

Vooraf in Oost-Europa, en heel wat minder vaak in West-Europa, treft men aardewerk aan met een rituele betekenis, zoals potten met handvatten in de vorm van een dierenkop en cultusbeeldjes die verwijzen naar een vruchtbaarheidsritus. Wellicht hadden ook de andere versieringen van het aardewerk een rituele betekenis waarvan de interpretatie echter onzeker blijft.

SAMENVATTING

Het bouwen van vaste nederzettingen, en de poging om

de natuurlijke voedselbronnen onder controle te krijgen en ze aan te passen aan eigen behoeften, zijn samen met een snelle vooruitgang van de techniek de voornaamste elementen uit de neolithische revolutie.

In deze Bandkeramische beschaving die, hoewel ze slechts van korte duur was, de economie en het maatschappijbeeld ingrijpend veranderd heeft, wortelt de basis van onze huidige samenleving.

BIBLIOGRAFIE

Algemene literatuur :

COUDART A. et PION P. (o.l.v.) - 1986 -

Archéologie de la France rurale. De la Préhistoire aux temps modernes, Paris, Librairie classique E. Belin.

LICHARDUS J. et LICHARDUS-ITTEN M. (o.l.v.) - 1985 -

La Protohistoire de l'Europe. Le Néolithique et le Chalcholithique, Paris, P.U.F. (coll. Nouvelles Clio, l'Histoire et ses problèmes, 1 bis).

Coll. La documentation photographique.

Travail et société avant l'Histoire, Préhistoire 2, n° 6032, décembre 1977.

Coll. Les dossiers de l'Archéologie.

Il y a 8000 ans dans le midi de la France. Les premiers paysans, n° 44, juin 1980.

Literatuur in verband met België

DE LAET S.J. - 1982 -

La Belgique d'avant les Romains, Wetteren, Universa.

CAHEN D., CASPAR J.P., LANGHOR R., SANDERS J. et HEIM J. - 1985 -

Le village rubané de Darion (province van Luik).

Etudes préliminaires. Bull. Soc. roy. belge Anthropol. et Préhist. 96 : 5-86

OTTE M. (o.l.v.) - 1984 -

Les fouilles de la Place-Saint-Lambert, E.R.A.U.L. 18, Luik.

DE LAET S.J. - 1974 -

Prehistorische kulturen in het Zuiden der Lage Landen, Wetteren, Universa.

DEGROOT M.E.TH en VERWERS G.J. - 1984 -

Op goede gronden - Cataloog van de tentoonstelling "Op goede gronden", Leiden.

